

Təhsilin ümumi məsələləri

ÖYRƏNMƏ VƏ ÖYRƏNMƏYƏ QABİLLİK ANLAYIŞLARI

UOT 37

Türkan Umudvar qızı Məmmədova

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin magistranı

E-mail: turkanmva776@gmail.com

Rəyçilər: *psixol.ü.f.d. dos. M. Əliyev,*
psixol.ü.f.d. dos. S. Heydərova

Açar sözlər: *öyrənmə, təlim, inkişaf, fəaliyyət, öyrənməyə qabillik*

Ключевые слова: *изучать, обучение, разработка, активность, способность учиться*

Key words: *learning, study, development, activity, ability to learn*

Öyrənmə insanın doğulduğu gündən başlayıb, ölümünə qədər davam edir. Hər birimiz dəyişən ətraf-mühitin tələblərinə uyğunlaşaraq adaptiv qabiliyyətlərimizi artırmaq məqsədilə öyrənmə səyləri ilə məşğul oluruq. Öyrənmə məlumat, bilik və bacarıqların qazanılması prosesidir. XX əsrin əvvəllərində psixologiyada öyrənmə anlayışı diqqət mərkəzində idi. İndiki dövrdə öyrənmə təhsil, idrak və inkişaf psixologiyası daxil olmaqla psixologiyanın bir çox sahələrində vacib fikir olaraq qalır. Öyrənmək üçün müxtəlif bilgilərlə qarşılaşmalı, ona nəzər yetirməli yeni öyrəndiklərimizi bildiklərimizlə əlaqələndirməli və yadda saxlamalıyıq. Məsələn, daha əvvəl etmədiyimiz bir işi etmək üçün hər hansısa videoya baxa bilərik və ya bir kitabdan məlumat əldə edə bilərik.

Elmdə fəal öyrənmə və passiv öyrənmə terminləri tez-tez istifadə olunur, bəs bu terminlərin mənası nədir? **Fəal öyrənmə** – haqqında əvvəlcədən məlumatımızın olmadığı bir işi və ya mövzunu praktik şəkildə öyrənməyimizdir [yəni üzərində iş apararaq]. **Passiv öyrənmə** – oxuyaraq, baxaraq, dinləyərək həyata keçirilir. Öyrənmə anlayışı haqqında bir çox mütəfəkkirin fərqli fikirləri vardır. Qales öyrənməni təlim və təcrübə nəticəsində ortaya çıxan davranış dəyişikliyi kimi təyin edir. Peelə görə, öyrənmə mühitin dəyişməsi nəticəsində insanda özünü göstərən dəyişiklikdir. Öyrənmə geniş anlayışdır və onun bir neçə növü var:

Motorlu öyrənmə: yaxşı bir həyat yaşamaq üçün qaçmaq, gəzmək, maşın sürmək və başqa gündəlik işlərimiz öyrənilməlidir. Bu işlər böyük ölçüdə əzələ harmoniyası tələb edir.

Şifahi öyrənmə: ünsiyyət zamanı istifadə etdiyimiz dillər, səslər, sözlər, rəqəmlər, işarələr və s. şifahi ünsiyyətə daxildir.

Prinsiplərin öyrənilməsi: prinsiplərə söykənən öyrənmə işi ən yaxşı formada təşkil etməyə kömək edir. Bu cür öyrənmə anlayışlar arasındakı əlaqəni izah edir.

Münasibətlərin öyrənilməsi: münasibət dedikdə, bura şəxslərarası münasibətlər ətrafda baş verən proseslərə münasibət və s. nəzərdə tutulur. Bu münasibətlər bizim davranışımızı çox böyük şəkildə formalaşdırır.

Öyrənmə bacarıqların mənimsənilməsinə, dünyagörüşünün inkişafına, düşüncə gücünün inkişafına, özünü-təhsil bacarıqlarının möhkəmlənməsinə istiqamətlənmiş müəllim və şagirdlərin qarşılıqlı əlaqəsi prosesidir. Öyrənmənin əsasını bilik, bacarıq və vərdislər təşkil edir. Bilik insanın reallığı ideyalar, qanunlar və anlayışlar şəklində əks etdirməsidir.

Qazanılmış biliklərin həyat həyat təcrübəsində nəzəri və praktik davranışları şüurlu və müstəqil formada həyata keçirməyə hazır olmaq bacarıq adlanır. Bacarıqlar vacib davranışların həyata keçirilməsində özünü göstərən, təkrar çalışma vasitəsilə yüksək səviyyəyə çatdırılan praktik fəaliyyətin bir hissəsidir. Öyrənmə daim inkişaf edən sosial prosesdir. Öyrənmə prosesinə yaşam ərzində qazanılmış təcrübənin başqasına ötürülməsi prosesi kimi baxmaq olar. Həm psixologiyada, həm də pedaqogikada öyrənmə birgə fəaliyyət, həm tədrisi həm də materialın öyrənilməsini özündə cəmləşdirən ikitərəfli proses adlandırılmağa başladı. Öyrənmə prosesinin quruluşunu aşağıdakı kimi göstərmək olar:

- məlumatların ötürülməsi, bacarıqların mənimsənilməsi;
- uşaqların fəaliyyətinin təşkili;
- öyrədən və öyrənən arasında qarşılıqlı əlaqə;
- birgə əməkdaşlıq və yaradıcılıq fəaliyyəti.

Öyrənmə prosesinin səmərəli olması üçün bəzi prinsiplərə istinad etməsi zəruri məsələlərdəndir. Bu prinsiplərə daxildir: sistemlilik prinsipi, elmilik prinsipi, həyat və öyrənmə arasındakı əlaqə prinsipi, əlçatanlıq prinsipi, fərdi xüsusiyyətlərin nəzərə alınması prinsipi, güc prinsipi və s. **Sistemlilik prinsipi** - öyrəniləcək məlumat elə şəkildə təqdim edilməlidir ki, fikirlər bir-birini tamamlasın, bir məlumat digərinin davamı olsun. **Elmilik prinsipi** – ötürülmək məlumatların elmi mənbəyinin olmasını nəzərdə tutur. **Həyat və öyrənmə arasındakı əlaqə prinsipi** - belə izah etmək olar, əgər öyrəndiyimiz bir məlumat hər hansısa işin təşkilində işə yaramayacaqsa, onu öyrənməyimiz bizə bir şey qazandırmır, əksinə, əldə etdiyimiz məlumatı istifadə edə biləcəyiksə bu artıq bizim üçün yararlı proses olur. **Əlçatanlıq prinsipi** – biliklər hər bir şəxsin əqli inkişaf səviyyəsinə uyğun olmalıdır və lazım olduğu zaman əldə edə bilməlidir. **Fərdi xüsusiyyətlərin nəzərə alınması prinsipi** - məlumatlar hər bir şəxsin yaşına, anlama səviyyəsinə, fərdi bacarıq və qabiliyyətlərinə uyğun olmalıdır. **Güc prinsipi**-qazanılmış məlumatlar şəxsin yaddaşında uzun müddət qalmalıdır və onu öz fəaliyyətinə tətbiq etməyi bacarmalıdır.

Öyrənmə ifadəsi çox zaman pis təcrübələrlə əlaqələndirilir. Məsələn, məktəbdə və ya universitetdə oxuyanda imtahan stressi, yeni mühitə adaptasiya olmaq və etmək istəmədiyimiz başqa şeylərlə biz ancaq pis nələrisə öyrəndiyimizi düşünürük. Əslində isə həyatımız boyu həm pis, həm yaxşı şeyləri öyrənirik və başa düşürük ki, öyrənmək elə bizim əsas həyat vəzifəmizdir. Öyrənməyi dayandırsaq və bizi maraqlandıran mövzular haqqında sual verməsək, artıq inkişaf etməyəcəyik və daim olduğumuz mövqedə qalacağıq. Əgər bir insan öyrənməni dayandırsa deməli o nə keçmişindən dərs alıb, nə də gələcəyi üçün çalışır. Son illərin statistikasına nəzər yetirsək, öyrənən və müxtəlif sahələrdə inkişaf edən insan kapitalının necə artdığına şahid olarıq. Özünü inkişaf etdirən və öyrənən insanların digərlərindən hər zaman bir addım öndə olduğunu deməyə isə ehtiyac yoxdur, çünki bu fərq hiss olunacaq dərəcədədir.

Öyrənmə sözünü bir neçə mənada başa düşmək olar. İlk ağıla gələn yeni şeylərlə tanış olmaqdır başqa sözlə desək öyrənmə dəyişiklikdir. XXI əsrdə yeni şeylər öyrənmək istədiyimiz məlumatları əldə etmək çox asandır. Bunun üçün etməli olduğumuz əsas şey doğru öyrənmə vasitələrini və resurslarını tapmaqdır. Həm onlayn həm də əyani şəkildə öyrənmə hazırkı dövr üçün çox sadədir. Onlayn şəkildə öyrənmək üçün müxtəlif proqramlardan istifadə etmək, videolar izləmək olar və onlayn kurslara qoşulmaq olar.

Öyrənmək vacibdir və yaşdan asılı olmayaraq həmişə mənə kəsb edir. Bununla bağlı bir sitata nəzər yetirək: ‘Öyrənmək cərəyana qarşı avarçəkmə kimidir. Əgər onu dayandırsan geri çəkiləcəksən. Öyrənmə haqqında indiyə qədər bir sıra nəzəriyyə və konsepsiyalar irəli sürülmüşdür. Öyrənmənin assosiativ-refleksiv konsepsiyası haqqında qısa şəkildə bunu deyə bi-

lərik, bu konsepsiya insan psixikasının inkişafının iki müxtəlif fundamental prinsipini həyata keçirir: problemin həlli prinsipi və öyrənmədə fəaliyyət prinsipi. Öyrənməyə dair başqa nəzəri yanaşmalar da var. Uşaqlarda öyrənmə bacarıqlarının inkişafı onların təfəkkürü və idrak fəaliyyəti daxil olmaqla psixi proseslərin inkişafı ilə birbaşa bağlıdır. İdrak fəaliyyəti uşaq şəxsiyyətinin inkişafında əsas rol oynayır və məqsədə nail olmağa istiqamətlənən fəaliyyətlərin səmərəliliyi ilə sıx bağlıdır. Eyni zamanda təfəkkür idrak fəaliyyətində özünü göstərən hissi idrakdan istifadə etməklə əşya və hadisələrin xassələrini, əlamətlərini öyrənmək və onlar arasındakı əlaqələrin müəyyənləşdirilməsinə yönəlmiş ali idrak prosesidir.

Təlimə konstruktiv yanaşma bilik əldə etmə prosesi, öyrənmə, öyrənmə üçün lazım olan mühitin optimallaşdırılması prosesi ilə əlaqələndirilir, ənənəvi fəaliyyət üsulu isə biliklərin passiv mənimsənilməsini özündə əks etdirir. Əlavə olaraq qeyd etmək lazımdır ki öyrənmə fərqli kontekstlərdə və perspektivlərdə baş verməlidir. Burada əsas məsələ ondan ibarətdir ki tədqiqat mövzusu konkret vəziyyətə bağlanmamalıdır. Yəni ən yaxşı şəkildə eyni məzmun fərqli kontekstlərdə öyrəniləndikdə və fərqli mövqelərdən baxılırdıqda əldə edilir. Bilik bacarıqlar öyrənilib müxtəlif üsullarla tətbiq olunmalıdır.

Öyrənmə anlayışı haqqında danışdıqda öyrənməyə qabillik anlayışı da ortaya çıxır. Hər bir insanda bu qabiliyyət az da olsa inkişaf etmiş olur amma onun hansı səviyyədə qalacağı insanın özündən asılıdır. İlk olaraq insan onu edə biləcəyinə inanmalıdır. Başa düşmək lazımdır ki, beynimizin öyrənə biləcəkləri məhdud deyil. Beynimiz daim dəyişir, inkişaf edir. Beynimiz əsaslı formada yenidən qurula bilər və o daim açıqdır, yeni məlumatlar əldə etməyə və əlaqələri gücləndirməyə hazırdır. İkincisi, münasibətləri dəyişdirərək öyrənmək. Anlamaq lazımdır ki, yeni şeyləri öyrənmək heç də həmişə anadangəlmə qabiliyyətlə əlaqəli deyil bu həm də insanın öz səyi ilə əlaqələndirilməlidir. Ətraf-mühit və baş verənlər haqqında düşüncə tərzimiz dəyişdiyində, yeni və müxtəlif bacarıqları öyrənmək üçün motivasiyamız artır.

Daha sonra problemlərə baxmayaraq öyrənmə haqqında danışa bilərik. Əgər çalışdığımız və ya oxuduğumuz yerdə ancaq rahatlıq zonasında qalsaq, öyrənmək, inkişaf etmək və hər hansı bir işi yerinə yetirmək qabiliyyətimiz məhdudlaşacaq. Fərqli və problemlərlə əhatəli bir mühitdə olduqda bəzən səhvlər də edirik, ancaq bu bizi zəiflətmir, əksinə, problemləri həll etməyi öyrənir və bu sahədə daha güclü oluruq. Öyrənmək və daim inkişaf etmək üçün rahatlıq zonamızdan kənara çıxmalıyıq. Müxtəlif yollarla öyrənmək, bizə standartlardan kənara çıxmağa kömək edir. Öyrənmə üsulları nə qədər yeni olarsa, bu inkişaf üçün daha səmərəlidir.

Öyrənmənin inkişafına təkan verən başqa bir məsələ də kollektiv fəaliyyətdir. Başqaları ilə birlikdə öyrənmə daha maraqlı və diqqət cəlb edir. Qrup üzvləri ilə birlikdə öyrənərkən və yeni bacarıqlar qazanarkən bir-birinizin işinə fikir bildirə və dəstək ola bilərsiniz. Çünki eyni bir işə hər bir şəxsin fikri müxtəlifdir və hər fikir bir-birindən fərqli və maraqlıdır. Yeni bilik və məlumatları yadda saxlamaq çətindir, onları bir yerə qeyd edə bilərik və öz sözlərimizlə həmin məlumatları dəyişdirərək daha asan yadda saxlaya bilərik. Uzun-uzun cümlələri qeyd etmək əvəzinə, əsas mənanı ifadə edən bir neçə sözü qeyd etmək daha məqsədəuyğundur. Bu prosesdə öyrənmə daha effektiv olur.

Öyrənmənin uğurlu olmasını ortaya çıxaran amillər uşaqların öyrənməyə qabiliyyətində daxili və xarici amillər kimi özünü göstərir. Öyrənməyə qabiliyyəti zehni inkişafı qarışdırmaq olmaz. İnsanın yaşının artmasıyla bərabər zehni inkişaf da yüksək səviyyəyə çatır amma öyrənməyə qabillik uzun zaman eyni səviyyədə qala bilər. Belə nəticəyə gəlmək olar ki öyrənməyə qabillik şəxsin təlim zamanı bilik bacarıq və vərdisləri əldə etməsinin xüsusiyyətlərinin fərdi göstəricilərindən ibarətdir.

Qeyd etdik ki, öyrənməyə təsir edən bir sıra daxili və xarici amillər var. Öyrənmənin daxili amillərinə diqqəti aid etmək olar. Araşdırmalara əsasən deyə bilərik ki, bir müəllimin dərstdə şagirdlərin diqqətini cəmləşdirə bilməməsi, ötürülən informasiyaların mənimsədilməməsi deməkdir. Beləliklə, diqqət öyrənmənin nailiyyətini təşkil edən əsas amillərdən biri kimi özünü göstərir. Təlim vasitələri fərqli formada ifadə edilir məsələn sözlü əşyavi obrazlı və simvolik. Məlumatın çətinlik dərəcəsi öyrənmənin uğurlu olmasına əsaslı təsir edən amillərdən biri hesab olunur. Öyrəniləcək materialın əhəmiyyətlik dərəcəsi fərqli sahələrə görə dəyişir. Bir sözlə əldə etdiyimiz material bizə heç bir şəkildə faydalanmağa imkan vermirsə deməli onu öyrənmək doğrudan da mənasız olacaq. Anlaşıqlılıq səviyyəsi yuxarı olan materiallar uzun zaman yadda qalması ilə seçilir. Öyrəniləcək materialın strukturu isə yeni və köhnə arasındakı əlaqənin hansı şəkildə formalaşdığını ortaya çıxarır. Emosionallıq dedikdə isə materialın nə qədər diqqət çəkən olması ilə bağlıdır və bu amil uşaqların öyrənmə həvəsinin artmasına şərait yaradır.

Problemin aktuallığı. Öyrənmə bacarıqların mənimsənilməsinə, dünyagörüşünün inkişafına, düşünmə gücünün inkişafına, özünütəhsil bacarıqlarının möhkəmlənməsinə istiqamətlənmiş müəllim və şagirdlərin qarşılıqlı əlaqəsi proses olmaqla onun inkişafına təkan verən məsələlər də aktuallığı ilə seçilir.

Problemin elmi yeniliyi. Öyrənmənin növləri, öyrənməyə qabilliyin psixoloji məzmun və mahiyyəti, öyrənməyə təsir edən bir sıra daxili və xarici amillər araşdırılmışdır.

Problemin praktiki əhəmiyyəti və tətbiqi. Məqalədən ali və orta ixtisas məktəblərinin müəllimləri, tələbələr, magistrantlar və doktorantlar istifadə edə bilərlər.

Ədəbiyyat

1. Bayramov Ə.S. Şəxsiyyətin təşəkkülünün aktual psixoloji problemləri. Bakı: Azərneşr 1981.
2. Bayramov Ə.S. Əlizadə Ə.Ə. Psixologiya. Bakı, 2003.
3. Bayramov Ə.S. Əlizadə Ə.Ə. Sosial psixologiya. Bakı, 2003.
4. Əliyev R.İ. Psixologiya. Bakı, 2008.
5. Əizov Q.Q. psixologiya. Bakı, 2003.

T.Y. Мамедова

Понятия обучения и способности к обучению

Резюме

Обучение – это внутренняя деятельность и навык развития. каждый может наблюдать результаты обучения у себя и других. Обучение – это процесс, который постоянно происходит и состоит из собственных усилий человека.

T.U. Mammadova

Concepts of learning and learnability

Summary

Learning is an internal activity and a development skill. Everyone can observe the results of learning in themselves and others. Learning is a developmental process that is constantly in action and consists of the individual's own effort.

Redaksiyaya daxil olub: 03.10.2023